

A LIBERALIZMUS JÖVŐJE EURÓPÁBAN

MLADEN STANIĆ

A 21. század kezdetén, a globalizáció tekinthető a nemzetközi viszonyrendszer legfontosabb jellemzőjének, ez mellett azonban a túlzott termelési kényszer és a politikai folyamatok kuszasága is. Az Egyesült Államok, az egyetlen szuperhatalom erőteljes világpolitikai befolyását figyelhetjük meg, liberális értékrendje, gazdasági, politikai és katonai ereje a globális folyamatok fő mozgatórugója, másrészt a nemzetközi kapcsolatok egyértelmű demokratizációjának is tanúi vagyunk. Ennek eredménye számos új, független állam létrejötte, melyek a szétesett kommunista rendszer romjaira, a szabad piac különféle formáira és a tudományos-technológiai, illetve információ-kommunikációs fejlődésre épülnek. A nagyobb szövetségekbe történő gazdasági-politikai integrálódás – mint amilyen az EU – a globalizációs folyamat egyik legfontosabb eleme és a világgazdaság szerkezetváltozásain alapszik. A liberális elméletek a szupranacionális szervezetek létrejöttét az „integráció általi béke” elv megvalósítási alapjának, a globalizáció elengedhetetlen részének tekintik a növekvő egymástól-függéssel jellemezhető nemzetközi rendszerben.

A nemzetközi kapcsolatok liberális mivolta összeegyeztethető a globális közösség tagállamainak demokráciára és jogalkotmányra épülő értékrendszerével. Mivel racionális szempontok alapján indokolható normákról van szó, ez az alapja a diplomáciai kapcsolatok nyitottá válásának is, mely a kisebb államokat is képessé teszi arra, hogy képességeikhez mértén aktívan és egyenrangúan vehessenek részt a nemzetközi kapcsolatokban. Ezért napjainkban a nemzetközi integrációkban való részvétel a legjobb módszer a nemzeti érdekek érvényre juttatásához. Így van ez Horvátország esetében is.

A liberális nemzetköziség és főként az európai integrációs folyamat egyik fő jellemzője a négy szabadság megvalósításának joga: a személyek és munkaerő, a termékek, a szolgáltatások és a tőke mozgásszabadsága. Ezek a „szabadságjogok” az EU működésének alapjai. Ez így volt már az Európai Gazdasági Közösség 1957-es tagú megalakulása óta is és a jövő „keleti bővítése” szintén ezekre fog épülni. Az integráció sikeres működésének előfeltételeként az alábbiakat kell megvalósítani:

- integráció politikai szinten, mivel ez az előfeltétele az egyes államok együttműködésének, mely az EU esetében a demokratikus alapjogokra és a jogrend tiszteletben tartására épül, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt;
- integráció gazdasági szinten, mivel ez az előfeltétele az egyes államok gazdasági fejlődésének, mely nélkül a gazdasági és pénzügyi egység, a nemzetközi integráció utolsó lépéseként nem valósulhat meg;
- integráció kulturális szinten, mivel ez az előfeltétele a kölcsönös egyetértésnek és tiszteletnek, melyek minden önkéntesen szerveződő integrációnak alapvető alkotóelemei;

- integráció tudományos és technológiai szinten, mivel ez az előfeltétele a fejlődésnek, melynek főként globalizációs körülmények között fontos szerepe.

A Szovjetunió felbomlása, a kelet-európai országok függetlenségének kikiáltása, az itt végbemenő társadalmi, politikai és gazdasági reformok és változásokat követően, a liberalizmus nagy kelet-európai újjászületésének megvannak a saját elvei. Mégis, a kelet-európai rendszerváltás utáni demokratikus reformok sok félreértéssel, politikai, társadalmi és gazdasági elvek egymásnak ellentmondó értelmezésével jártak együtt. Vezető politikai gondolkodók szerint napjainkban a liberalizmust három dolog jellemzi főként: az egyértelmű liberális fogalmak és ebből fakadóan a liberális politikai pártok egyedi politikai programjának hiánya, ennek következtében a liberális politika tömeges támogatásának hiánya és a liberális politikai eszmék terjedésének hiánya, melyet az Európai Unió csatlakozástól remélt gyors gazdasági fejlődés elmaradása okoz.

Ezen tanulmány csak a kelet-európai liberális mozgalmak individualizmus elvének megértésével foglalkozik. A liberalizmus Kelet-Európában komoly kihívás előtt áll: az egyik lehetséges út a modern társadalom politikai, gazdasági és társadalmi szerkezetéről szóló liberális elképzelések összeolvadása felé vezet, míg a másik a liberális nézetek eltűnése vagy beleolvadása más politikai eszmékbe. Nyilvánvaló, hogy a liberális politika legfőbb eszméit Kelet-Európában máshogy értelmezik és ítélik meg, mint nyugaton, így az EU-s integrációval kapcsolatos politikai folyamatok elemzése valószínűleg különböző módon közelíti meg a nyugat-európai liberális hagyományokat.

A kommunista rezsim bukása utáni Kelet-Európában kialakult, az egyéni szabadság kérdéseivel foglalkozó elméletek megértése nemcsak filozófiai szempontok miatt fontos, hiszen ezek arra is hivatottak, hogy egy olyan liberális, nyitott és demokratikus társadalmat hozzanak létre, amely az EU bővítése és a globalizáció során képes a társadalom fejlődésének a nyugat-európaihoz hasonló színvonalát elérni. Az átmenet évei sok problémával járnak, mivel a kommunizmus és kollektívizmus hatásai még mindig jelen vannak Kelet-Európában és jelentős a befolyásuk az emberi jogok színvonalára. Míg az egyéni szabadság liberális eszméit és értékeit Nyugat-Európában nagyra becsülik, a kelet-európai országoknak sok nehézséggel kell megküzdeniük, hogy a Koppenhágai Kritériumok elvárásainak megfeleljenek. Ez kiemelten igaz a piacgazdaság megteremtésére, valamint az állampolgárok és nemzeti kisebbségek jogainak biztosítását és védelmét szolgáló mechanizmusok létrehozására.

A kollektívizmusra való hajlandóság és a térségre jellemző túlzott etatizmus szintén a szocialista időszakból örökölt jelenségek, mivel a rendszerváltásnak nem csupán nyertesei voltak. A globalizáció, vagyis az a folyamat, mely a világ ipari és pénzügyi tevékenységeit összeköti a piacon, és a tudományos-technológiai és kommunikációs forradalmon alapszik, valójában a nemzetközi kapcsolatok liberális demokráciájának torzítva alkalmazott modellje. Ebben a folyamatban van aki nyer és van aki veszít. A fejlett nyugati országok és főként az Egyesült Államok húzzák a legtöbb hasznot globalizációból. Nemrég felismer-

ték, hogy a folyamat néhány szempontból megfordult. A világpiacok nyitottságának gyében számos ázsiai gazdaság, mint például a Kínai Népköztársaság, India és a távolkeleti országok elárasztják a nyugati országok piacait a néha jobb minőségű, de olcsóbb termékekkel. Ez nemcsak a termékekre igaz, hanem az olcsóbb tudásra is, hiszen a fejlődők közül sokban információs központok alakultak, ahol kiváló informatikusok dolgoznak és néha nagy nyugati országok számára hoznak stratégiai döntéseket, ezáltal pedig fejlett államokban dolgozó kollégáik munkahelyeit veszélyeztetik. Banalorei, pekingi, daliani és más ázsiai városokban élő információs szakértők csoportjai küldik naponta a szükséges adatokat nyugati cégeknek, akár havi 150 euróért. Ezekkel a jövedelmekkel természetesen a nyugati szakértők nem vehetik fel a versenyt, sokan állásukat is elveszítik emiatt. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a fejlődő országokból származó olcsóbb termékek versenyképessége növekedett, nyilvánvaló, hogy a globalizáció ellentétes fordulatot vett: olyan folyamattá vált, mely jelenleg jobban, vagy legalább annyira kedvez a fejlődő, mint a fejlett országoknak. Ez addig folytatódik, míg a nyugati liberális rendszerek, hozzászokva a napi túlélésért folytatott harchoz, alkalmazkodnak a helyzethez és megtalálják a mindenki által elfogadható megoldást. Az európai polgárok egyre gyakrabban tiltakoznak a jóléti szolgáltatások elvesztése, a versenyhelyzet élesedése ellen, és egyre nehezebben tudják fenntartani azt a életszínvonalat, mellyel korábban rendelkeztek. A liberális értékrendszerrel rendelkező országok kénytelenek egy, a világszemléletükben rejlő csapdával szembesülni: ha protekcionista politikát folytatnak, vagy túlzott vámokat alkalmaznának, közvetlen ellentmondásba kerülnének az évtizedek óta hangoztatott, magas életszínvonalukat eredményező fő eszméikkel. Vagy elfogadják a jelenlegi helyzetet, vagy feladják liberális álláspontjukat, számítva arra, hogy ez a nemzetközi kapcsolatokban megszemenő következményekkel jár majd.

Tény, hogy a liberális gazdaságpolitikának voltak pozitív és negatív hatásai is a történelemben. A negatív hatásait főleg a 'lassez-faire' rendszer okozta, mellyel szemben a mai napig él az a kritika, hogy lehetetlen ezáltal minden társadalmi csoport igényeit kielégíteni. Manapság a legtöbb közgazdász az úgynevezett angolszász modelljét támogatja, melyet neoliberalizmusnak hívnak. Ezt valójában, a „libertianizmus” kifejezés modern megfelelőjeként értelmezhetjük, mely az elsődleges tőkefelhalmozás korszakát jellemezte. Másrészt viszont az európai modellben egy kevésbé liberális változatát alkalmazták, melyet a gazdasági liberalizmus néhány negatív társadalmi következményét csillapítva, az EU országok megfelelő világgpiaci helyzete szerint lehetett alkalmazni. A történelmi példák kétségtelenül azt mutatják, hogy a gazdasági liberalizmus kellemetlen következményei sok esetben a terjedésével szembeni ellenállás miatt alakultak ki.

Onnantól kezdve, mikor a marxista eszmerendszer merev sztálinizmusba csapott át, már saját történelmi bukásának feltételeit teremtette meg. A sztálinista kommunizmus jobboldali megfelelője, a fasiszmus szintén a liberális modell gyengeségeit használta ki. A társadalmi rétegződés kedvezőtlen következményei mellett, a liberalizmus két nagy hibája közül a fasiszták szerint az egyik a korrupció volt. A sztálinizmus és a fasiszmus

minden lehetséges válfajában, mint a maoizmus, náciizmus, a parancsuralmiság, vagy a katonai diktatúra, képes volt egy bizonyos időszakban akár demokratikus, bár forradalmibb módszerek alkalmazásával az állampolgárok egy jelentős részét meggyőzni arról, hogy az általuk kínált minta nemcsak jobb megoldás a társadalmi problémákra, hanem a legjobb rezsim az összes létező közül. Mégis, bár ezen rendszerek a világ számos részén uralkodhattak akár évtizedeken keresztül is és még ma is vonzóknak tűnhetnek bizonyos, főleg antiglobalista politikai csoportoknak, létrehozóik és irányítóik általában vereséget szenvedtek. E két modell átgondolatlan gazdasági kísérletei milliók életébe kerültek és az utókor szemében elveszítették egykor létezett politikai legitimitásukat.

A globalizációról ugyanezt lehet elmondani. A történelmi-gazdasági folyamatok, amelyek elindították és tartósították a világpiac alakulását, olyan gazdasági érdekszövetségeket hoztak létre, melyek hatalmas vagyonokat koncentráltak és minden negatív hatás ellenére állandósították a fejlődési különbségeket. Harminc évvel ezelőtt az el nem kötelezettek mozgalma hirdette meg az új nemzetközi gazdasági rend tervét, mely arra épült, hogy a fejlődési különbségek a globális szintű források redisztribúciójával és átgondolt felhasználásával csökkenthetők. A globalizáció ellenzői napjainkban sokat hivatkoznak az India, Kína, Egyiptom, Jugoszlávia stb. vezetete tömörülésre: a források adminisztratív átcsoportosításának terve komoly ellenhatást vált ki, mert ellentétben állt a szabad piac elvével. Ha a világgazdaság nem fejlődik meghatározott ütemben, akkor nem leszünk képesek átcsoportosítani a meglévő forrásainkat. A marxizmus az új jóság igazságos újraelosztásán, míg a liberalizmus a termelésen alapult. A német gondolkodó által kidolgozott ideológia megbukott, míg a liberalizmus ma is létezik, sőt többször hivatkoznak rá, mint valaha. Esetleg ezekben a rendszerekben is meg lehetett volna találni a megfelelő egyensúlyt, de kijelenthetjük, hogy a liberalizmus jobb alap, mint a marxizmus vagy bármely más ideológia. Ezzel magyarázható, hogy a 20. század több tízmillió ember haláláért felelős önkényuralmi rendszereinek bukását követően a legtöbb ország visszatért a szabad piacgazdasághoz. Bár a liberalizmust általában gazdasági jelenségeként elemzik, vannak fontos politikai vetületei is: a feszített nagyüzemi gazdálkodásból a rugalmas módozatokra való áttérés hatására jöhetett létre a termelési folyamat globalizációja, melynek az lett az eredménye, hogy a globális gazdaság vált az általánosan elfogadott, alapvető elemzési egységgé. Ebben a rendszerben a nemzetgazdaságok korlátozott önrendelkezéssel bíró láncszemek a munkamegosztási láncban. Ugyanakkor jelentős gazdasági és technológiai szabadsággal rendelkeznek, mivel a technológiai fejlődés az egyéni kreativitáson, a vállalkozó szellemén, a jobb minőségen alapszik, ezért óhatatlan, hogy a termelési folyamatok globalizációját mindig a döntéshozáshozatal földrajzi decentralizációja kíséri. Nyilvánvalóan, itt két eltérő, ám mégis egymást kiegészítő folyamattal találkozunk: a globalizációval és a decentralizációval, hiszen ezek valójában egymásra hatnak.

A döntéshozatal decentralizációja a politikai döntések decentralizációjához vezetett. Ennek megfelelően, a termelési módszerek változása a centralizált kommunista

gazdasági rendszer szétesésének következménye lett. Hogy ez valóban globális méreteket öltő folyamat, azt a még a fejlett országokban is megjelenő politikai decentralizációt támogató elmélet is bizonyítja. Skócia például már jogot nyert a saját parlamenthez, Wales is jó úton halad efelé és a politikai decentralizációra való törekvés teret nyer Kanadában, Belgiumban és mostanában Olaszországban is. A régiók Európája elképzelés szintén hasonló elméleten alapul.

Mivel részben a globalizáció volt a kommunista rendszer összeomlásának és az olyan független államok megjelenésének oka, mint amilyen Horvátország, azt is mondhatni, hogy számos „új” állam a globalizáció gyermeke. A globalizáció a nemzetközi kapcsolatok kétpólusú rendszerének összeomlásához is vezetett, mely a globális biztonsági rendszer alapja volt. A tömegtermelés hatására megjelent az igény egy új globális gazdasági rendszer kialakítására, melynek alapja a rugalmas termelés, politikai háttere pedig a globalizáció lenne. Ez a folyamat az emberiség jövője szempontjából döntő fontosságú: ha nem sikerül egy jól működő egyensúlyi rendszert kiépíteni, az a nemzetközi kapcsolatok olyan mértékű megbomlásával jár, hogy az már globális katasztrófát eredményezhetne.

Egyre inkább világossá válik, hogy az új, globalizált világrendben, az általános elfogadott elvek elsőbbséget fognak élvezni a nemzeti szuverenitással szemben és emiatt a „belügyekbe történő be nem avatkozás” elve csorbát szenvedhet. A 21. századi nemzetközi kapcsolatok egyik fontos, jelentős kockázattal járó jellemzője az a tény, hogy – legalábbis jelenleg – szinte minden kérdést egyetlen hatalom dönt el, az Egyesült Államok. Ez hosszú időre megszilárdíthatja az egyoldalúságot, amely nem kedvez a globális egyensúlynak. Nyilvánvaló, hogy hosszútávon ez a helyzet nem garantálhatja a globális biztonságot. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének újra kell fogalmaznia a szerepét és szervezetét át kell alakítania, különös tekintettel a Biztonsági Tanács összetételére és eljárási szabályaira. A jelenlegi iraki krízis lehetőséget adhat az ENSZ-nek arra, hogy a nemzetközi stabilitás fő szavatolójává válhasson. A szervezetet még a hidegháborús, bipoláris hatalmi rend idején hozták létre, így egyfajta biztonsági egyensúly fenntartását szolgálta, míg az egyes tömbök stabilitásának biztosítása saját belügyük volt. Ahogy az 1960-as években függetlenné vált régebbi gyarmatok tekintélyt és befolyást szereztek az ENSZ-ben, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a többoldalúság körülményeihez nem képesek alkalmazkodni. A globalizáció maga alá gyűri őket, és amíg megpróbálnak jobb pozíciókat kiharcolni, az egyoldalú viszonyok, pozitív és negatív hatásaival együtt jelentősen meg fogja határozni a nemzetközi kapcsolataikat.

Egy fontos, az új globális biztonsági szerkezet fejlődési folyamatában végbemenő stratégiai változás érinti az egyes országok belső demokratizációs szerepét. Milosevic példája intő jel volt a nemzetközi közösség számára, hogy végre felhagyjon az „erős országok biztosítják egy-egy régió stabilitását, ennek fejében pedig nem lényeges belpolitikájuk” politikájával. Tito tekintélyelvű, kívülről stabilnak tűnő rendszerének bukása a volt Jugoszláviában elegendő érv annak bizonyítékeként, hogy egyedül csak a belső demokrácia képes a regionális stabilitást hosszútávon garantálni. Amikor Tito Jugo-

szláviája tíz évvel halála után, még a globális biztonságot is veszélyeztetve részekre szakadt, nyilvánvalóvá vált, hogy a diktatórikus eszközökkel a lakosságra rákényszerített együttélés nem biztosítéka a nyugalomnak. Vagyis egy demokratikus ország jobb szereplő a regionális stabilitás szempontjából mint egy olyan, mely kívülről stabilnak tűnik ugyan, de a háttérben konfliktusok feszítik szét. Ha Szerbiában demokrácia lett volna, politikusai nem tudták volna megoldatlan belső problémáikat fegyveres úton „rendezni”, egyesítve nemzetüket először a Horvátországgal és Szlovéniával, majd később a muzulmánokkal és albánokkal folytatott háborúban. A belső demokratizáció így a globális és régiós stabilitási szerkezetek fontos kérdésévé vált.

Tekintettel a szocializmusból a piacgazdaságba vezető átmenet éveire és az EU-s kritériumok teljesítésére, meg lehet állapítani, hogy e két folyamat sikeressége a teljes jogú EU tagsággal mérhető. Az EU összességében a liberális demokrácia paradigmája, mely számára a legfontosabb a piacgazdaság, megállapítható, hogy minden ország, amely elérte a társadalmi-politikai rendszer előbb említett szintjét, jogosult az uniós csatlakozásra. Ez elsősorban Horvátország esetében különösen fontos, hiszen a Szerbia elleni háborúskodás és a délszláv válság során elkövetett emberiség elleni bűnök miatt az ország nemzetközi kapcsolatai megváltoztak.

Problémái többségén Zágráb azáltal fog túllépni, hogy teljes jogú EU taggá válik, visszatér a liberális demokrácia nyújtotta szerkezetekhez, megfelelő demokratikus közeletet, piacgazdaságot és hiteles jogi intézményeket hoz létre és konszenzusra törekvő, békés külpolitikát alakít ki. Manapság, az EU-hoz történő csatlakozási folyamat utolsó szakaszában is, amikor Horvátország a demokratikus társadalom követelményei diktálta fejlődést és gazdasági növekedést mutat, még mindig vannak problémák. Ezek közül a legnagyobb, a hiteltelen és korrupt bürokrácia, melyet mielőbb mentesíteni kellene a politikai nyomástól. Ez mellett a külkereskedelmi mérleg sem egészen az elvárásoknak megfelelően alakul, de komoly gondokat okoz a szocializmusból megmaradt gondolkodásmód, amely a fejlődés kerékkötőjének tekinthető.

Az élet megy tovább, de a fő kérdés továbbra is megmarad: hogyan alakul a globalizáció és a neoliberalizmus kapcsolata? A mai liberális demokratikus társadalmak megpróbálnak a lehető leghamarabb alkalmazkodni a nemzetközi kapcsolatok új paradigmájához, melyet nemcsak az amerikai érdekek uralkodása, hanem egyre inkább, a fundamentalizmus és a liberalizmus összeütközése jellemez. Ez a konfliktus az összes jelenlegi globális, politikai és fegyveres konfliktus gyökere. Mára megerősödtek a liberális ellenfelei és a folyamat az egyre erősebb agresszív, támadó, főként vallási fundamentalizmus képében jelenik meg. Ennek legismertebb formája az iszlám fundamentalizmus. Kiemelkedő pénzügyi támogatással és emberi erőforrással rendelkezik, olyanokkal, akik hajlandóak az életüket áldozni azért, hogy vallásuk céljait megvalósítsák. Mégis van valami, amely ugyan minden fundamentalistát összeköt, de legkövetkezetesebben az iszlám radikalizmusban jelenik meg. Ez pedig a harc egy következetesen anti-demokratikus politikai modell érdekében. A liberalizmust az egyház és az állam

szétválasztásának folyamata hozta létre, míg a fundamentalisták az egyházat és az államot egyazon politikai döntéshozó szervként kezelik. Ha nem létezne a liberalizmus, nem létezne a nemek közötti egyenlőség eszméje sem, de a fundamentalizmus elutasítja ezt az elképzelést. A liberalizmus minden vallás és eszme elfogadását egyaránt támogatja, a fundamentalizmus elnyomja a más vallásokat. Természetesen vannak ellenvélemények, de egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy újfajta konfliktus jelent meg a társadalmi-politikai rendszerben, mely tartalmaz civilizációs ellentétek is, de ennél sokkal több mindent magában foglal. A probléma nem a keresztény és az iszlám, vagy a protestáns és a katolikus civilizáció, hanem a fundamentalizmus és liberalizmus közötti ellentét.

Más kihívások is megjelennek a nemzetközi közösség demokratikusként jellemzett jelenlegi és jövőbeli paradigmáiban. Hova vezet a globalizáció új szakasza? Miként alakulnak a fejlett és fejletlen országok közötti kapcsolatok? Hogyan alkalmazkodnak a nagy, hagyományosan nem liberalizmus-barát országok a demokrácia játékszabályaihoz? Befolyásolja-e ez majd a nemzetközi egyensúly stabilitását? Mi a jövőbeli szerepe a Kínai Népköztársaságnak, nemcsak gazdasági szempontból, hanem azzal a speciális helyzettel együtt, melyben a liberális piacgazdaság szimbiózisában él az egypárti, azaz nem-liberális politikai rendszerrel?

A 21. századi globális kihívások zűrzavarában Horvátországra, mint teljes jogú EU-tagra fontos feladat vár rá, mely nemcsak a dél-kelet európai régió stabilitásának megteremtéséről szól, hanem az egész balkáni térség fejlődésnek elősegítéséről. Annak érdekében, hogy Horvátország és az Európai Unió sikeresen tudja kialakítani jövőbeni politikáit, meg kell találnia saját útját a globalizmus és Amerika-ellenesség, az idegengyűlölet és a gazdasági, politikai és kulturális kihívások új paradigmáinak megismerése és elfogadása között. Ez lesz Horvátország fő feladata a teljes jogú EU tagság első év-tizedében és úgy tűnik, számos jelenlegi politikai és szociológiai nehézsége ellenére is képes lesz ezt sikeresen megvalósítani.